

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve
TAHAMMÜL AHLÂKI-IV
(MODERN DÖNEM)**

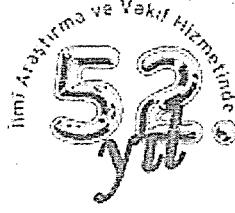
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

07-08 Ekim 2022

**Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Toplantı Salonu**

İstanbul 2022

® Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a ait olup Bağcılar Belediyesinin desteği ile basılmıştır. *Kitapta yer alan çalışmalar hakem heyetinden geçmiş ve "Kitap bölümü" olarak değerlendirilmiştir.*



Toplantıyı Tertipleyenler:



**Muş Alparslan
Üniversitesi**



**İSLÂMÎ İLİMLER
ARAŞTIRMA VAKFI**

I- MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250- MUŞ

Telefon: 90(0436) 249 49 49 - Fax 90(0436) 249 13 18

e-posta: bilgi@alparslan.edu.tr - web: www.alparslan.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI(İSAV)

Kızıtaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul

Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37

Web Sitesi: <http://www.isavvakfi.org> – isav.org.tr

e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı-IV/ Editörler: Murat SERDAR, Cahit KARAALP, Abdullah ARCA, İstanbul: Kitap Dünyası, 2022, 632 s., 16x23,5 cm.

ISBN : 978-605-351-541-8

1. Kur'ân, 2. Toplum, 3. Fıkıh; 4. Dinî ve Sosyal Hayat; 5. Hukuk Tarihi

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı(İSAV)'ın hediyesidir.

XI

MEZHEPLER TARİHİ

HASAN KÂFÎ AKHİSARÎ'NİN NİZÂMÜ'L-'ULEMÂ' İLÂ HÂTEMİ'L-ENBİYÂ ADLI ESERİ BAĞLAMINDA BALKANLARDA HANEFÎ VE MÂTÜRÎDÎ ANLAYIŞIN YAYILMA SÜRECİ

*Abdylkader DURGUTİ**

Giriş

Balkanların İslamlaşması ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda heterodoksi oluşumların ön planda olduğu vurgulanmaktadır. Fetihlerin, seyyah dervişler ve senkretik yapıların faaliyetleri neticesinde olduğu zikredilmektedir.¹ Bu oluşumlar dini bakımdan heterodoksi sayılmakla birlikte Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmiştir. İslam'ın bu coğrafya yerleşerek kurumsal hal almasının Sünnî oluşumlar sayesinde olduğu söylenebilir.

Balkanlardaki Müslüman nüfus, varlığını Kosova'nın fethi ve ihtida hareketlerine borçludur. Bu nüfus İslam dinini kabul ettiğinde fıkhîta Hanefî, akidede ise Mâtürîdî mezhebine tabi olmuştur. İslam dünyasında Hanefî/Mâtürîdî birlikteliği Türk kültür kuşağına aidiyetin alameti kabul edilmektedir. Bu kabul Balkan coğrafyası için de geçerlidir. Bu çalışma,

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, abdylkaderdurguti@gmail.com

¹ Balkanlardaki Osmanlı fethinde pay sahibi olan bütün derviş ve tarikatlar heterodoks olarak addedilmemektedir. bk. Dzemal Çehajiç, *Dervişki redovi u Jugoslovenskim zemljama* (Sarajevo, 1986); Ines Aščerić-Todd, *Bosna'da Dervişler ve İslam: Müslüman Bosna Toplumunun Oluşumunda Tasavvufi Boyutlar*, çev. Haris Macić - Özge Kobak (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018); Slobodan Ilić, "Hamzevijska i Hurufijska Jeres u Bosni Kao Reakcija na Političku Krizu OsmanskeImperije u Rugoj Polovini 16. Vjeka", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 41 (1991); Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları / İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020).

Sünnî mezhepler içerisinde yer alan Hanefilik ve Mâtürîdîliğin Balkanlarda ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını ve Hanefî/Mâtürîdîliğin günümüzdeki durumunu konu ele almaktadır.

1. Osmanlı Döneminde Hanefilik ve Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki yasama, yargı ve yürütme faaliyetlerini ağırlıklı olarak Hanefî mezhebinin yorumlarına göre yürütmüştür. İslam'ın itikadi yorumu ise ağırlıklı olarak Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdî yorumuna dayanmıştır. Osmanlı Devleti'nin dini yorumu Hanefî/Mâtürîdî olduğuna göre bölgenin fethedilmesiyle birlikte mezhebin bu bölgeye intikal ettiği söylenebilir. Ancak öncelikle Hanefilik-Mâtürîdîliğin kurumsal olarak kimler tarafından temsil edildiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bosnalı âlim Hasan Kâfi (Prušćak) Akhisarî (1544-1615), bölgedeki alimler içerisinde en fazla dikkat çekenidir.² Hasan Kâfi Akhisarî'nin, *Nizâmü'l-'Ulemâ' ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ'* adlı eserinde kullandığı silsile esas alınarak Hanefilik ve Mâtürîdîliğin Balkanlara nasıl ulaştığını tespit etmek mümkündür. Bahse konu eser, hem Balkanların İslamlaşmasına hem de Hanefî mezhebinin Balkanlardaki rolüne cevap vermektedir. Bu eser Hasan Kâfi Akhisarî hakkında birçok çalışma yapmış olan Mehmed Handžić tarafından 1935 yılında Boşnakçaya tercüme edilmiştir.³

Hasan Kâfi'nin bu eseri bibliyografya literatürü içerisinde yer almaktadır. Bu eser âlimlerin silsilesini ortaya koymaktadır. Silsile aynı

² Hasan Kâfi, çok yönlü alim olması nedeniyle birçok araştırmacının dikkatinin çekmiştir. Hayatı ile ilgili bk. Karel Petráček, "Die Chronologie der Werke von Hasan al-Kafi al-Aqhisari", *Archiv Orientalni; Praha* 27/3 (1959), 407-412; Omer Nakićević, *Hasan Kafija Prušćak Pionir Arapsko-Islamskih Nauka u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 1977); Hazım Šabanović, "Hasan Kafai Prušćak", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 14-15 (1969), 5-31; Jan Just Witkam, "Hasan Kâfi al-Aqhisarî and his Nizâm al-'Ulamâ' ilâ Kâtam al-Anbiyâ", *Manuscripts of the Middle East* 4/85-114 (1989); Hasan Kâfi (Prušćak) Akhisarî, *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ'* (*Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika*), çev. Mehmed Handžić (Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1935); Fikret Karčić, *Islamske Teme i Perspektive* (Sarajevo: el-Kalem, 2009); Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/326-328.

³ Eserin tercümesi hakkında bkz. Akhisarî, *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ'* (*Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika*) Bu eser önemine binaen 1983 yılında tekrar Amir Ljubovic ve Fehim Nametak tarafından tercüme edilmiştir. Sarajevo, Veselin Maslesa, 1983.

zamanda geleneksel yöntemlerden icazet yoluyla hocadan talebeye ilmin aktarılmasını ifade eder.⁴ Hasan Kâfi'nin aktardığı bu silsile münferit ilim adamlarından Hz. Muhammed'e kadar uzanan bilgi intikal zincirini ele almaktadır. Bu bilgi intikali sadece bir silsile değildir, Mehmed Handžić'in ifade ettiği gibi bu zincir İslam mezheplerinin, başka bir deyişle Hanefiliğin Balkanlara intikal yolunu ortaya koymaktadır.⁵

1.1. Hasan Kâfi'nin Silsilesi

Hasan Kâfi'nin eserinde otuz adet biyografi yer almaktadır. Yirmi dokuzuncu biyografi Hasan Kâfi'nin, otuzuncusu ise öğrencisidir. Silsilenin ilk halkasında Hz. Muhammed, altıncı halkada Ebû Hanîfe, sonrakilerde ise Maverâünnehir ve Semerkand alimleri yer almaktadır. Yirmi yedinci biyografi İbn Kemalpaşa'ya, yirmi sekizinci ise Hasan Kâfi'nin hocası Yahya Efendi Kara Yılan'a aittir. Bu silsile bize Osmanlı döneminde Balkanlarda Hanefî mezhebinin varlığıyla ilgili bilgi vermektedir. Silsile aşağıdaki kişilerden oluşmaktadır:

1. İlk olarak Hz. Peygamber (ö. 11/632). Ardından ilk halife Ebû Bekir Sıddık (ö. 13/634) yer almaktadır.
2. Sahabe Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644-Medine), Osman b. Affan (ö. 35/656-Medine), Ali b. Ebî Talib (ö. 40/661-Kûfe), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-Medine).
3. Alkame b. Kays en-Nehâî (ö. 62/681-2-Kûfe), Mesrûk b. el-Ecdâ' el-Hamedânî (ö. 63/682-3-Kûfe), el-Esved b. Yezid en-Nehâî (ö. 74/693-4-Kûfe), Kâdî Şüreyh b. el-Hâris el-Kindî (ö. 79/698-9 Kûfe) Irak'ta yaşayan tabiinden olanlardır.
4. İbrâhim b. Yezîd en-Nehâî (ö. 96/714-5-Kûfe).
5. Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120/757-8-Kûfe)
6. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Tâvûs (ö. 150/767-Bağdat) Mezhep imamı.

⁴ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 49-53.

⁵ Karčić, *Islamske Teme i Perispektive*, 8; Fikret Karčić, "Hanefi Mezhebi Bosna'ya Nasıl Geldi?: Hasan Kafi Akhisari'nin Silsilesi Üzerine Bir Yorum", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*, ed. Ekrem Demirli vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 106; Ajni Sinani, "Pêrhapja e medhhebit Hanefi në Ballkan", *Buletini* 4 (2016), 130.

7. Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/804-5-Rey) Ebû Hanîfe'nin talebesi ve Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehid.
8. Ebû Hafs el-Kebîr Ahmed b. Hafs el-Buhârî (ö. 217/832) Buhara'nın İslamlaşma sürecinde önemli etkisi olmuş Hanefî fakihî.
9. Ebû Hafs es-Sağîr Abdullah b. Ahmed (ö. 264/877-Buhara)
10. Abdullah b. Muhammed b. Yakub es-Sebzemuni (ö. 340/952-Buhara).
11. Muhammed b. el-Fadl el-Buhari el-Kumazi (ö. 381/991-Buhara).
12. Hüseyin b. el-Hıdır b. Muhammed en-Neseffî (ö. 424/1032).
13. Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî (ö. 448/1056) Buhara'daki Keş bölgesindedir.
14. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî (ö. 490/1096-Fergana) Horasan'ın Serahs bölgesindedir.
15. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze, "es-Sadru'l-Madi" (ö. ?) Buhara ve Fergana bölgesinde yaşamıştır.
16. "es-Sadru's-Şehîd" lakabıyla meşhur olan Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer İbn Mâze (ö. 536/1141).
17. Ali b. Ebi Bekr b. Abdülcelil el-Ferganî el-Marginânî, (ö. 642/1244-Buhara) *el-Hidaye* eserinin yazarıdır.
18. Muhammed b. Abdüsettar el-İmadi el-Kardari el-Baraniki (ö. 642/1244-Buhara).
19. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Nasir el-Buhârî (ö. 693/1294-Buhara).
20. Hüseyin b. Ali el-Haccâc Ali Hüsameddin es-Sığnakî (ö. 710/1310-Halep)
21. Kıvâmüddîn Muhammed el-Kâkî (ö. 749/1348-Kahire).
22. Ekmeleddin Muhammed b. Mahmut el-Babertî (Bayburtî) (ö. 786/1384-Kahire).
23. Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza (ö. 834/1431).
24. Muhiddin Muhammed b. Armağan Mevla Yağan (824/1421-855/1451-İznik).
25. Hızır Bey Celaleddin (ö. 863/1458-İstanbul). İstanbul'un ilk kadısıdır.

26. Hatibzâde Muhyiddin Efendi (ö. 901/1495-İstanbul) ve Muhyiddin Mustafa el-Kastalânî (ö. 901/1495)
27. Şeyhu'l-Hâkifayn Müfti's-Sekaleyn Üstâdü Üstaâdinâ el-İmâm Kemâlpaşazâde Ahmed b. Süleyman Bey b. Kemâl Paşa (ö. 940/1533- İstanbul) Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi.
28. Akranlar arasında "Karayılan" lakabıyla meşhur olan şeyhim ve üstâdım Şeyh Hacı Efendi (ö. 983/1575-İstanbul), Hasan Kâfi Akhisârî'nin hocasıdır.
29. Hasan Kâfi Akhisârî (ö. 1024/1615)

1.2. Silsile'nin Değerlendirilmesi

Hasan Kâfi, hocasının hocası olan Taşköprüzade'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* isimli eserinde Osmanlı ulema ve meşâyihî hakkında biyografinin bir benzeri ortaya koymuştur. Ancak Hasan Kâfi'nin bu silsilesi alimler hakkında geniş bilgi aktarmaz. Sadece icazet silsilesine yer verir. Nitekim bu husus, İslam'da güçlü bir gelenektir. Bilgi aktarımı zincir yoluyla nakledilmektedir. Nesilden nesile bilgi aktarımı; hadis geleneğinde rivayet zinciri şeklinde karşımıza çıkarken, tarikat geleneğinde mevcut şeyhler ile önceki tarikat pirine, medrese geleneğinde ise icazet yoluyla ilk müçtehide kadar gitmektedir. Ancak bütün bunların ortak noktası silsilenin Hz. Muhammed'e bağlanmasıdır. Çünkü bilgi güvenilir raviler yoluyla aktarıldıysa sahihtir. Bunun için Hasan Kâfi'nin silsilesi *Hz. Muhammed ile başlar*. Bu kesintisiz bir rivayet zincirine sahip olması nedeniyle Hanefî mezhebinin güvenilirliği açısından önemlidir.⁶

Silsilede Hz. Peygamber'den sonra 2. sırada hulefa-i raşidin ve sahabeden Abdullah b. Mes'ûd gelmektedir. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer döneminde Kûfe'de kadıydı. Irak fıkıh ekolünün oluşmasına katkısı olmuştur. 3. 4. ve 5. silsilede Iraklı âlimler yer almaktadır. Bunlar, Kadı Şureyh'ten Ebû Hanîfe'nin hocası Hammad b. Ebi Süleyman'a kadar olan âlimlerdir. İbn Mes'ûd'un etrafında şekillenen bu ekol, hulefa-i raşidin ile Ebû Hanîfe arasındaki halkayı oluşturmaktadır.

Bu yönde silsilenin en önemli halkası 6. sırada Ebû Hanîfe yer almaktadır. Ebû Hanîfe, talebeleri ile çeşitli müzakereler yürütmüş ve böylelikle bir hukuk düşünce okulu teşekkül etmiştir. Bu okulun metodolojisi, talebeleri tarafından formüle edilmiştir. Hasan Kâfi'nin 7.

⁶ Karčić, *Islamske Teme i Perispektive*, 12; Karčić, "Hanefi mezhebi Bosna'ya nasıl geldi?", 108.

silsilesinde Ebû Hanîfe'nin talebesi Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî yer almaktadır. Şeybanî, doğuda kadılık yapmış yetiştirdiği çok sayıda talebeler ile mezhebin doğuda ve Orta Asya'da yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Nitekim 8 ile 19 arasında yer alan alimlerin silsilesi tamamen Mâverâünnehir bölgesinden olan alimlerden oluşmaktadır.⁷

Moğolların, İslam dünyasını ve özellikle Mâverâünnehir bölgesini istila etmesinden sonra Müslümanların bir kısmı bu bölgeden ayrılarak Eyyubîlerin ve Memluk hanedanlığının hüküm sürdüğü bölgelere göç etmişlerdir. Hasan Kâfi'nin silsilesinin 21. ve 22. sırasındaki iki alim olan Muhammed el-Kâkî ve Ekmeleddin el-Babertî Memluk hanedanlığına bağlıydılar.

6 ile 20. silsile arasında yer alan âlimlerin biyografisi Abdülkadir el-Kureşî İbn Ebü'l-Vefâ'nın *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* adlı tabakat eserinde yer alan âlimlerdir. 23 ile 28. silsile arasındakiler, Osmanlı âlimlerdir. Osmanlılar, Selçukluların izinden giderek Mâverâünnehirli âlimlere tabi oldular. İlk müftü ve şeyhülislam olan Molla Fenârî, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey, önemli bir şeyhülislam olan Kemalpaşazâde, onun yardımcısı ve Hasan Kâfi'nin de hocası Kara Yılan Efendi bu zümredendir. Bu âlimlerin her biri Mâverâünnehir ulemasının eserlerine en az bir şerh yazmıştır.⁸

İstanbul 16. yüzyılda, İslam dünyası için önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. Bu durumdan en fazla istifade etmeye çalışan Balkan halkı olmuştur. Mehmed Handžić'in ifadesiyle "Rumeli uleması sair ulemayı tüm bilim ve disiplinlerde aşmıştı." İstanbul'a ilim tahsil etmek için gidenler, üçüncü kuşak Müslümanlar olmuştur. Bu üçüncü kuşaktan biri de Hasan Kâfi Akhisarî'dir. Hasan Kâfi'nin öğrencileri arasında Alauddin Ali Mustafa b. Hüsameddin Şeyhzade (Şehoviç), Muhammed b. Ahmed b. Seyfeddin

⁷ Mâverâünnehir, İslam kültür merkezlerinden en önemlisidir. Buhârî (ö.256/874), Müslim (ö. 261/874), Davud el-Sicistanî (ö. 275/888), Tirmizî (ö.279/892), Nesaî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/886), Ebu Mansur el-Matürîdî (ö. 333/944) gibi pek çok alim bu bölgede yaşamışlardır.

⁸ Örneğin Hasan Kâfi, Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310) tarafından yazılan *Keşfü'l-esrâr fi şerhi menâri'l-envâr* eserini şerh etmiştir. Bu ulema, İslam düşüncesi üzerine çalışmalarını eserleri ve fetvaları üzerinden sürdürmüştür. bk. Karčić, "Hanefi mezhebi Bosna'ya nasıl geldi?", 12; Sinani, "Pêrhapja e medhhebit Hanefi në Ballkan", 138.

Ağazade (Agiç) ve Molla Muhammed b. Hasan yer almaktadır.⁹ Ayrıca İbrahim Akhisarî ve Muhammed Ahmed Akhisarî'nin isimleri geçmektedir. Bu iki isim Hasan Kâfi'nin öğrencileri olabileceği gibi aile bireylerinden de olabilir.¹⁰ Bunlar silsilenin 30. sırasında yer almaktadırlar. Sonuç olarak Balkanlarda yüzyıllardır devam eden eğitim kurumlarının din anlayışı, bu silsilenin Hanefî/Mâtürîdî din anlayışı çerçevesinde devam ettiğini göstermektedir.

Hasan Kâfi, bu silsilede kendini Hanefî fakihi olarak kabul etmektedir. Ancak Hasan Kâfi sadece fıkhıta değil aynı zamanda itikadi konularda da önemli eserlere sahiptir. Bunlardan en önemlisi *Ravzâtü'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât* adlı eseridir. Eserin aidiyeti tartışmalar olmakla birlikte son dönemde yapılan çalışmalarda, Hasan Kâfi'ye nispeti daha güçlü bir şekilde dile getirilmektedir.¹¹ Muhammed Tayyib Okiç de eseri Hasan Kâfi'ye atfetmektedir. Mahmud Esad Efendi, bu esere şerh yazmıştır.¹² Hasan Kâfi, eserin ilk sayfalarından itibaren itikadi konularda Ebû Hanîfe'nin görüşlerini referans aldığını yazmaktadır. Ayrıca Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Ebu'l-Mu'în en-Nesefî'den (ö. 508/1115) yararlanmıştı. Özellikle Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Hasan Kâfi üzerinde çok büyük etkisi olduğu söylenebilir. Bu nedenle Hasan Kâfi'nin aynı zamanda çok güçlü bir kelamcı olduğu da söylenebilir.¹³

⁹ Karčić, *Islamske Teme i Perispektive*, 19; Karčić, “Hanefî mezhebi Bosna'ya nasıl geldi?”, 113.

¹⁰ Witkam, “Hasan Kâfi al-Akhisârî and his Nizâm al-‘Ulamâ’ ilâ Kâtam al-Anbiyâ”, 85.

¹¹ Bk. Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisârî”, 16/326; Samer Alamaireh, *Hasan Kâfi Akhisârî el-Bosnevî'nin “Ravzâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât” Adlı Eseri (Tahkik ve tahlil)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Mehmet Tözlüyurt, “‘Ravzâtü'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât’ Adlı Risalenin Aidiyeti ve Tahlili Konusunda Bir İnceleme”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (31 Mayıs 2019), 171-189; Samer Alamaireh, “Hasan Kâfi Akhisârî el-Bosnevî ve Ravzâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât Adlı Eseri”, *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (23 Aralık 2018), 295-320.

¹² Muhammed Tajib Okiç, “Hasan Kâfi Prusçak: Naš Najveći Mıslılac XVI Vijeka”, *Novi Muallim* 2015/16 (62-64), 63.

¹³ Akhisari'nin itikadi görüşleri ile ilgili bk. Alamaireh, *Hasan Kâfi Akhisârî el-Bosnevî'nin “Ravzâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât” Adlı Eseri (Tahkik ve tahlil)*; Alamaireh, “Hasan Kâfi Akhisârî el-Bosnevî ve Ravzâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât Adlı Eseri”, 295-320; Tözlüyurt, “‘Ravzâtü'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât’ Adlı Risalenin Aidiyeti ve Tahlili Konusunda Bir İnceleme”, 171-189.

Hasan Kâfi'nin silsilesinde, İslam coğrafyasının ilim geleneğini takip edebiliriz. Bu yolculukta Hicaz'dan başlayıp Balkanlara ulaşan rota görülmektedir. Hicaz'dan başlayan ilim yolculuğu Medine, Kûfe, Bağdat, Rey, Buhara, Fergana, Halep, Kahire, Bursa, İstanbul, Bosna ve Balkanlara uzanmaktadır.

2. Kurumsal Yapıların Hanefi/Mâtürîdî Yorumu

Balkanlar'da Osmanlı mirası olan itikadi ve fihhi anlayışın daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Ancak Hanefi/Mâtürîdî çizgisinin ne derece benimsendiğini görebilmek için Osmanlı döneminde kurulan medreseler ve bu medreselerin müfredatının incelenmesi gerekmektedir. Örneğin Priştine'de kurulan "Sultan Selim III" ve "Pirinaz" medreselerinin müfredatında fıkıh derslerinde Hasan Şürünbülâlî'nin (ö. 1069/1659) *Merâkı'l-felâh*'ı okutulmuştur.¹⁴ İtikâdat (kelam) dersinde Gazzalî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'nden *Kavâid'il-akâid* bölümü yanında Ali Osman el-Fergani el-Üşî'nin (ö. 575/1179) *Kasîdetu Bed'ul-emâli* eseri okutulmuştur.¹⁵ Bu eğitim kurumlarından bazıları 1948 yılına kadar varlığını sürdürmüşlerdir.¹⁶ Bunlardan bazıları ise modern eğitim-öğretim sistemine adapte edilerek varlığını sürdürmüştür.¹⁷

Eğitim kurumlarının yanında *Reisu'l-Ulema* ve *Meşihat* gibi yerel dini kurumların varlığı devam etmiştir. Bu kurumların İslam yorumu Hanefi/Mâtürîdî mezhebinin dini yorumu olmuştur. Osmanlı'dan sonra gazete ve dergiler (Novi Behar, el-Hidaje ve Hikjmet) yayımlanan ve tercüme edilen bazı eserler de yine bu minvalde olmuştur. Arnavutluk ve civarında çıkan dergiler (Zani i Nalte ve Kultura İslame) ve yayımlanan eserler Hanefi mezhebinin dini yorumuna bağlı olarak devam etmiştir.

Osmanlı döneminden sonra komünist rejimlere rağmen Balkanlarda İslam, Osmanlı'dan alınan mirası devam ettirmiştir. Osmanlı sonrası kurulan

¹⁴ Hasan Şürünbülâlî hakkında bk. Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/274-276.

¹⁵ Ali Osman el-Fergânî hakkında bk. Mehmet Sait Toprak, "Üşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/230-231.

¹⁶ Sadık Mehmeti, "Medreseja 'Pirinaz' e Prishtinës dhe Aktiviteti i Saj (1935-1945)", *Buletini 2* (2012), 261-262.

¹⁷ Örneğin Üsküp'te kurulan İsa Bey Medresesi bk. Nasir Redzepi, "Üsküp İsa Bey Medresesi'nin Dünü ve Bugünü", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri* (Dem Yayınları, 2015), 233-240; Ya da Bosna'da kurulan Gazi Hüsrev Bey Medresesi bunlardan bir tanesidir. bk. Ramize Derya Güler, *Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 59-60.

yerel İslam Birlikleri (Diyanet) ve İmam Hatipler yine Hanefi/Mâtürîdî mezhebinin dini yorumunu merkeze alarak faaliyet göstermiştir.

Komünist rejimlerden ayrıldıktan sonra Balkanlarda, farklı mezhebi yorumların yerleştiği görülmektedir. Bu dönemden itibaren Balkan coğrafyasında hüküm süren Hanefi/Mâtürîdî dini yorumunun yanı sıra Arap ülkelerindeki Selefilik/Vehhabilik, Pakistan'daki Kadiyanilik, İran'daki Şîilik gibi çeşitli mezhebi yorumlarla tanışmaya başlamıştır. Ancak Hanefi/Mâtürîdîlik halen bu coğrafyadaki hakim mezhep olmayı sürdürmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dini yorumu Hanefi/Mâtürîdî bir anlayışa sahiptir. Ancak bu dini yorum, kurumsal olarak en erken tarihte Hasan Kâfi Akhisarî ile tespit edilebilir. Her ne kadar Akhisarî'den önce kurulan Fîruz Bey Medresesi (1512), Hüsrev Bey Medresesi (1537) ve Kemal Bey Medresesi (1540) gibi medreselerin dini yorumu Hanefi/Mâtürîdîlik olmuş olsa da bu medreselerin müfredatı incelemeye muhtaçtır. Akhisarî'nin ortaya koyduğu silsile, bu mezhebin dini yorumunun Hicaz'dan Balkanlara kadar intikal ettiğini ortaya koymaktadır. Hanefi/Mâtürîdî mezhebinin Balkanlara yerleşmesi ve kurumsal hâl almasında bu silsilenin büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Öneri olarak Hanefi/Mâtürîdîliğin Balkanlarda inşa sürecinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde medreselerin kuruluş süreci ve bu medreselerin müfredatında okutulan eserlerin detaylıca incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanında Balkanların İslamlaşmanın sadece heterodoksi oluşumların rolü üzerinden okumak yerine Sünnî yapıların dini yorumları üzerinden okunması gerektiği de söylenebilir. Çünkü bu coğrafyada İslam'ın yerleşmesinde kurumsal yapıların büyük katkısı olmuştur.

Kaynakça

Akhisarî, Hasan Kâfi (Pruscak). *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ'* (Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika). çev. Mehmed Handžić. Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1935.

Alamaireh, Samer. "Hasan Kâfi Akhisarî el-Bosnevî ve Ravzâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât Adlı Eseri". *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (23 Aralık 2018), 295-320. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.511596>

Alamaireh, Samer. *Hasan Kâfi Akhisarî el-Bosnevî'nin "Ravzâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İtikâdât" Adlı Eseri (Tahkik ve tahlil)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Aruçi, Muhammed. "Hasan Kâfi Akhisârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/326-329. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Aščerić-Todd, Ines. *Bosna'da Dervişler ve İslam: Müslüman Bosna Toplumunun Oluşumunda Tasavvufî Boyutlar*. çev. Haris Macić - Özge Kobak. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.

Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Çehajiç, Dzermal. *Dervişki redovi u Jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo, 1986.

Güler, Ramize Derya. *Bosna-Hersek, Gazi Hüseyin Bey ve Külliyesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Iliç, Slobodan. "Hamzevijska i Hurufijska Jeres u Bosni Kao Reakcija na Političku Krizu Osmanske Imperije u Rugoj Polovini 16. Vjeka". *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 41 (1991).

Karamustafa, Ahmet T. *Tanrının Kuraltanmaz Kulları / İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Karčić, Fikret. "Hanefi Mezhebi Bosna'ya Nasıl Geldi?: Hasan Kafi Akhisari'nin Silsilesi Üzerine Bir Yorum". *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. yüzyıl*. ed. Ekrem Demirli vd. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Karčić, Fikret. *Islamske Teme i Perispektive*. Sarajevo: el-Kalem, 2009.

Mehmeti, Sadik. "Medreseja 'Pirinaz' e Prishtinës dhe Aktiviteti i Saj (1935-1945)". *Buletini* 2 (2012), 255-275.

Nakićević, Omer. *Hasan Kafija Pruščak Pionir Arapsko-Islamskih Nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1977.

Okić, Muhammed Tajib. "Hasan Kĳafi Pruščak: Naš Najveći Mıslılac XVI Vijeka". *Novi Muallim* 2015/16 (62-64).

Petráček, Karel. "Die Chronologie der Werke von Hasan al-Kafi al-Aqhisari". *Archiv Orientalní; Praha* 27/3 (1959), 407-412.

Redzepe, Nasir. "Üsküp İsa Bey Medresesi'nin Dünü ve Bugünü". *100. Yılında İmam Hatip Liseleri*. Dem Yayınları, 2015.

Şabanović, Hazım. "Hasan Kafai Pruščak". *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 14-15 (1969), 5-31.

Sinani, Ajni. "Përhapja e medhhebit Hanefi në Ballkan". *Buletini* 4 (2016), 121-143.

Topal, Şevket. "Şürübülâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Toprak, Mehmet Sait. "Üşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Tözluyurt, Mehmet. "'Ravzâtü'l-Cennât fî Usûli'l-İ'tikâdât' Adlı Risalenin Aidiyeti ve Tahlili Konusunda Bir İnceleme". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (31 Mayıs 2019), 171-189. <https://doi.org/10.33931/abuifd.523194>